

Vikten av att läsa klassiker

Gunnar Falkemark

De flesta skulle nog hålla med om betydelsen av att undvika provinsialism i rummet, det vill säga föreställningen att vårt land eller vår del av världen inte har något att lära av andra delar av världen. Men lika viktigt är att förhindra provinsialism i tiden, det vill säga tron att vår tid är överlägsen förfluten tid och att vi har inget att lära av gångna generationer.

I en värdefull artikel i *Statsvetenskaplig tidskrift* för några år sedan diskuterar Johan Karlsson Schaffer varför man alls skall syssla med politisk teori inom undervisningen i statsvetenskap. Han diskuterar också ett antal viktiga och kontroversiella urvalskriterier (2015).

Jag skall i denna uppsats ta upp ett annat men beslätat problem. Jag skall argumentera för vikten av att läsa klassiker i politisk teori – här tolkad i vid mening – i *original*. Och i deras helhet!¹

Det är stor skillnad att läsa sådana klassiska tänkare i original jämfört med att ta del av deras tankar i läroböcker eller handböcker av olika slag. Originaliteten, tankeskärpan, kraften i argumentationen och friskheten i den språkliga framställningen är något av det man går miste om i sammanfattningar och referat i andra hand. Ett exempel, som jag återkommer till, är Karl Marx framställning om kapitalismens uppkomst och arbetarnas ställning i detta ekonomiska system.

Det finns även andra skäl till att det är värdefullt att läsa klassiska verk. Låt mig här ange fyra skäl och ge några exempel, som senare återkommer i fördjupad form:

1. De ger unika inblickar i olika politiska system och förhållanden under vitt skilda epoker. De skänker en stark lokal- och tidsmässig närvarokänsla. Ett exempel är Kautilyas analys i *Arthashastra* som handlar om ett stort indiskt kungadöme för cirka 2.300 år sedan.
2. De innehåller en stor mängd skarpsinniga observationer och spännande tankekonstruktioner. De ger material till jämförelser och generaliseringar liksom till impulser till nya vetenskapliga studier. Ett exempel är Platons teori om nödvändigheten av filosofernas maktmonopol.

1 Jag vill tacka docent Lina Eriksson för goda synpunkter.

3. De bidrar till att man bättre kan förstå sin egen samtid – och sig själv. En illustration här är Aristoteles analys av stora förmögenheter och hur dessa påverkar ägarna och samhället i stort.
4. De representerar utmärkta tankeutmaningar. Ett mycket aktuellt exempel är John Stuart Mills tes om farorna med att göra inskränkningar i yttrandefriheten.

Vilka verk bör man då särskilt anbefalla för läsning – och enligt vilka kriterier? Utöver de skäl som nämns ovan vill jag också lyfta fram att de verk som är aktuella historiskt sett har utövat stort inflytande – och gör så fortfarande.

Man kan således välja bort verk som haft mer kortvarig betydelse och som i dag framstår som irrelevanta. Ett sådant exempel utgör Robert Filmers *Patriarcha* från 1680. Författaren hävdar här inte bara att kungens makt har gudomlig legitimitet utan också att kungarna härstammar från Adam. Det kan tillfogas att skälet till att Filmers verk idag alls uppmärksammas är att ingen mindre än John Locke fann det mödan värt att ägna en betydande del av den första av sin ”Two Treatises of Government” åt att vederlägga Filmers teori.

Jag har här – något godtyckligt kan det tyckas – tidsmässigt dragit en gräns vid 1900. Min tanke är att relativt lång tid måste förflyta innan man säkert kan tillskriva ett verk status som klassiker.

Mitt urval av betydande skrifter här är tämligen konventionellt. Det rör sig i första hand om ”döda vita män”. Jag skall i varje fall motivera mitt val av viktiga originalverk. Det finns tre tänkbara invändningar av mer generell natur som det finns skäl att ta på allvar.

Den första invändningen är att ett flertal viktiga tänkare saknas. Jag är medveten härom. Det finns några tänkare som jag gärna tagit med, men som jag av utrymmesskäl hoppat över. Jag tänker då i första hand på Locke, Rousseau och Adam Smith.

Den andra av dessa går ut på att de aktuella tänkarna har uttryckt för oss djupt anstötliga uppfattningar. Den tredje invändningen handlar om att verk av tänkare utanför den västliga idékretsen i stort sett utesluts.

Enligt den andra invändningen uttrycker de flesta storheter inom den politiska teorin uppfattningar som är rasistiska och sexistiska. Så hävdar bland andra filosofen Bryan Van Norden att den västerländska filosofen är rasistisk därför att tanketraditioner i Kina, Indien och Afrika ignoreras och föraktas. Han hänvisar också till att många filosofer, som bland andra Kant, uttalat extrema tankar om den vita rasens överlägsenhet (Van Norden, 2017). Och anklagelser mot filosofiska klassiker för kvinnoförnedrande åsikter har förekommit flitigt. En tydlig exponent för sådana åsikter är Aristoteles. Han såg mannen som av naturen överlägsen kvinnan. Kvinnan betraktades av denne filosof som en ”deformerad man” som har bristfällig förmåga till rationellt övervägande (Se Witte, 2015).

Vad gäller denna invändning ansluter jag mig till uppfattningen som filosofen Julian Baggini uttryckt. Han hävdar att vi inte utan vidare kan betrakta deras oacceptabla fördomar som oviktiga. Men, säger han, "if we think that holding morally objectionable views disqualifies anyone from being considered a great thinker ..., then there's hardly anyone from history left (Baggini, 2018).

Enligt Baggini måste vi acceptera att även stora tänkare i betydande utsträckning formas av sin sociala position och sin samtids grundläggande åsikter och värderingar. Ingen kan helt frigöra sig från denna påverkan. Edith Hall, professor i klassiska studier vid King's College i London har formulerat ett intressant metodiskt grepp för att hantera fall som exempelvis Aristoteles och hans kvinnosyn. Hon noterar att en tänkare som Aristoteles starkt betonade att övertygelser inom alla kunskapsfält ständigt måste vara öppna för modifiering. Hall känner sig säker på att om Aristoteles hade haft tillgång till vår tids empiriska kunskaper om skillnaden mellan män och kvinnor hade han ändrat sin uppfattning (Hall 2018). Jag tror inte att Aristoteles envist försvarat sin kvinnosyn om han haft tillfälle att läsa, exempelvis, Martha Nussbaum.

Den andra invändningen kan också innehålla tanken att de anstötliga uppfattningarna kan vara svåra att skilja från de mer värdefulla. Jag tror dock att det i de flesta fall är möjligt att göra detta. Jag har svårt att tro att exempelvis Aristoteles analys av tyrannvälden, som tas upp nedan, försämras eller på något sätt undermineras av hans kvinnosyn.

Den tredje invändningen mot mitt urval är den stora dominansen av västerländska tänkare. Jag är medveten om detta förhållande. Jag har i alla fall valt att ta med en tänkare utanför den västerländska kulturkretsen. Mitt val har då fallit på den indiske tänkaren och politikern Kautilya. Detta val är inte självklart. Jag kunde ha tagit upp någon av de kinesiska tänkarna. Här hade Kon-Fu-Tze (Konfucius) varit mest naturligt. Mitt val beror helt enkelt på att jag tycker att Kautilya är intressantare - och kanske mer okänd.

*

Det är nu dags att börja min framställning av verk som jag finner särskilt värda att läsa. Det behöver knappast påpekas att urvalet är subjektivt och de inslag i dessa verk som jag lyfter fram är vad jag personligen har haft stort utbyte av. Förhoppningsvis är det fler än jag som kan dela mina uppfattningar. Jag börjar med Platon (427- 347 f.Kr).

Platon är utan tvekan en av de viktigaste gestalterna i den västerländska filosofin. Den brittiske filosofen Alfred North Whitehead går till och med så långt som att hävda att hela denna filosofis historia kan beskrivas som en serie fotnoter till Platons tänkande.

Jag skall här uppmärksamma två av Platons verk - *Sokrates försvarstal* och *Staten*. Det första av dessa handlar om den berömda rättegången i Aten mot

Platons lärare Sokrates år 399 f.Kr. Rättegången slutade med att han dömdes till döden av den demokratiskt framlottade domstolen.

Anklagelsepunkterna mot Sokrates avsåg att han påstods ha fördärvat ungdomen och att han inte vördar de gudar staten vördar utan andra och nya gudar i stället. När Sokrates får ordet avvisar han kategoriskt dessa anklagelser.

Jag skall här inte redogöra för Sokrates spännande försvar i dess helhet, som är ett retoriskt mästestycke. Jag nöjer mig med att lyfta fram två minnesvärda inslag.

I sitt försvarstal framhåller Sokrates att han ser som sin roll att som sannings-sägare verka för moralisk förbättring och att visa att strävan efter mycket pengar, rykte och ära är förkastlig. Dömer ni mig till döden, säger han, kommer ni inte att finna någon annan som "väcker, förmanar och tadlar var och en av er ständigt". Självsäkert beskriver han sig som att en gudom har låtit honom ansätta staden, som om den "vore en stor och ädel häst, som på grund av sin storlek är ganska trög och behöver en stingande broms som väcker honom" (Platon, 2000, sid. 31).

Till skillnad mot en "visselblåsare" utmanar Sokrates öppet makten med sina kritiska ifrågasättanden. Som en fri intellektuell är han tydlig med sin livsuppgift att – med ett modernt uttryck – "speaking truth to power". I varje generation kan självständigt tänkande och handlande människor finna inspiration hos Sokrates.

Ett andra inslag i Försvarstalet som är viktigt är Sokrates syn på det goda och lyckliga livet. För honom är den högsta lyckan för en människa att dagligen samtala om moraliska och besläktade frågor och där man rannsakar sig själv och andra. Och han gör det anmärkningsvärda påståendet "att ett liv där man inte ställer granskande frågor är inte värt att leva för människan" (Platon, 2000, sid. 40).

Jag tror att många människor har svårt att förstå hur en sådan rannsakan egentligen kan gå till. Här kommer ett förslag som handlar om hur denna konkret skulle kunna utformas. Förslaget har formen av ett tankeexperiment. Filosofen Daniel Bell talar om hur vi skulle betrakta vårt liv ur vad han kallar den "slutgiltiga positionen" (Bell, 1993, sid. 186-189). Tanken är att vi skall föreställa oss att vi ligger på vår dödsbädd och ser tillbaka på vårt liv. Bell alluderar till Rawls och hans tankeexperiment den "ursprungliga positionen". Fördelen med Bells tankeexperiment är att det, till skillnad mot Rawls, representerar en möjlighet som alla kan förverkliga. Vi kan alla föreställa oss vad det skulle innebära att se slutet av sitt liv och då fundera över vad som egentligen varit viktigt i detta liv. Inför döden tvingas vi ställa denna avgörande fråga. Det förefaller sannolikt att de flesta människor i denna tänkta situation skulle sätta djupa och nära relationer till andra människor högre än, exempelvis, innehav av betydande förmögenhet eller hög status. Poängen med Bells tankeexperiment är att det kan upplysa oss om vad som är eftersträvansvärt i det verkliga livet – och få oss att handla på denna grundval.

Försvarstalet är kort och kan läsas på en kväll. Jag dristar mig till att utlova en kväll som är få andra lik.

Staten av Platon är sannolikt det mest berömda verket i den västerländska filosofin. Det är inte svårt att förstå varför. Här behandlas flertalet av filosofins centrala frågor på ett litterärt lysande sätt.

Platon är viktig av många olika skäl. Ett av dessa är av särskilt intresse för statsvetare. Han är den utan tvekan skarpaste och mest rationella av alla kritiker av demokratin. För den som försvarar ett demokratiskt styrelseskick är det en viktig tankeutmaning att finna luckor och felaktigheter i Platons argumentation.

Platons antidemokratiska filosofi bygger på två fundamentala idéer. För det första hyser Platon en grundmurad misstro mot kompetensen hos vanligt folk. Dessa kan visserligen vara kompetenta på ett begränsat praktiskt område, men förstår inte vad som är viktigt i livet eller hur politiken skall skötas. För det andra har Platon en stark tilltro till experters betydelse.

I *Staten* skildras människan under ett demokratiskt styre starkt negativt. Denna demokratiska människa saknar helt den inre kompass som krävs för ett ordnat och förnuftigt liv. Hon kastas från ytterlighet till ytterlighet. Det finns ingen hållning eller lagbundenhet i hennes tillvaro. Och denna kallar hon "behaglig, fri och lycklig" (Platon, 2003, sid. 359).

Platon vill lägga hela den politiska makten i händerna på en liten grupp högt begåvade och extremt välutbildade personer – filosoferna. De grundläggande premisser – P1-P5 – på vilka Platon bygger sin antidemokratiska slutsats om filosofernas styre är följande:

P1 Det finns objektiv kunskap i moraliska frågor.

P2 Denna kunskap är svår att finna.

P3 Denna kunskap kräver lång träning, som få klarar.

P4 Det finns av naturen stora begåvningsmässiga skillnader mellan människor.

P5 Vet man det rätta, så gör man det rätta.

Slutsats: Den lilla grupp som har moralisk kunskap måste få maktmonopol.

Platon vill således att en liten grupp av människor skall få hela makten. Han är samtidigt väl medveten om alla de faror som en sådan maktkoncentration kan innebära. Skulle denna grupp spåra ur och missbruka makten vore detta en katastrof. Detta betyder att strikta åtgärder måste vidtas för att förhindra att en sådan situation inte uppstår. Hur hindrar man då filosoferna från att bli korrupta? För att besvara denna betydelsefulla fråga undrar Platon först vilka är de viktigaste orsakerna till att korruption uppstår. Han pekar ut två särskilt viktiga orsaker: *girighet* och *nepotism*, det vill säga en benägenhet att otillbörligt

gynna egna släktingar och vänner. Att dessa orsaker även i vår moderna värld är av synnerlig betydelse är ett tämligen trivalt konstaterande.

Risken för girighet vill Platon eliminera genom det radikala förslaget att filosoferna inte får ha någon förmögenhet alls. Nepotismen tänker sig Platon omöjliggöra genom ett ännu radikalare förslag. Filosoferna tillåts inte att ha någon familj. Härigenom är det tänkt att familjebandens korrumpierande inflytande skall försvinna.

Platon hyste ett för samtiden sensationellt förslag. I princip kunde även kvinnor bli filosofer, alltså beviljas inträde i en liten intellektuell elitgrupp med total makt. Nu måste det betonas att Platon inte menar att det inte finns några intellektuella skillnader alls mellan män och kvinnor. Män är, hävdar han, i allmänhet överlägsna kvinnor. Ändå:

” ... är många kvinnor bättre än många män i mycket.”

Av detta konstaterande följer en viktig slutsats. Det finns:

” ... ingen syssla som har med statens skötsel att göra som ankommer på en kvinna därför att hon är kvinna, eller på en man därför att han är man” (Platon, 2003, sid. 210).

Platon är således en konsekvent anhängare av meritokrati. Det enda relevanta urvalskriteriet för statens elit är personliga meriter, det vill säga här intellektuell förmåga. Kön saknar i sammanhanget betydelse. Platon har av denna anledning kallats den förste feministen.

Vi skulle mycket koncentrerat kunna sammanfatta filosofernas uppgift i Platons ideala stat med följande formel:

”Allt för folket, men inget genom folket.”

Platons elitism har en tendens att dyka upp i oväntade sammanhang – också i vårt moderna Sverige! Ett illustrativt exempel finner vi hos intellektuella radikaler inom socialdemokratien. Ledande här under 1930- och 1940-talen för det stora ideologiska projektet ”att lägga livet tillrätta” var makarna Alva och Gunnar Myrdal (Hirdman, 2018). I synnerhet Alva Myrdal verkade för att frigöra kvinnorna ur den borgerliga kärnfamiljens grepp. Alva Myrdal talar här nedlåtande om ”den perversa lilla miniatyrfamiljen”. Hon vill att kvinnorna i likhet med männen skall arbeta heltid och ha samma karriärmöjligheter som männen.

Barnuppfostran ligger Alva Myrdal varmt om hjärtat. Här ser hon starkt behovet av gemensamhetsfostran. Denna fostran måste ses som ett expertuppdrag. ” ... för vanliga föräldrar finns aldrig den nödvändiga sakkunskapen tillgänglig”.² Barnens noggrant schemalagda dagliga rutiner måste övervakas av utbildade barnpedagoger.

2 Alva Myrdal citeras i Hirdman (2018, sid. 112).

Yvonne Hirdman, som är professor em. i kvinnohistoria, noterar att när Alva Myrdal framför dessa idéer om barnuppfostran hänvisar hon till – Platon. Hon gör det, hävdar Hirdman, ”för att skaffa tanken legitimitet och tyngd”. Platon, som enligt Myrdal, ”fixerar uppfostrans plikt och ansvar att målmedvetet forma barnet från dess första stund och i ’Staten’ talar (Platon) just för gemensamhetsfostran” (Hirdman, sid. 110).

Det är nu dags att ta itu med ett annat av filosofins största namn – Aristoteles (384-322 f. Kr.). Aristoteles var ett mångsidigt geni, som förutom banbrytande insatser på de flesta av filosofins domäner, även bedrev forskning inom så vitt skilda områden som statsvetenskap, marinbiologi, astronomi, retorik liksom studiet av litterära genrer som exempelvis tragedin. På det statsvetenskapliga fältet genomförde Aristoteles och hans elever en omfattande empirisk studie av konstitutionella förhållanden i 158 olika stater.

Aristoteles inflytande har varit oerhört omfattande. I Västeuropa togs hans idéer upp på tolvhundratalet av Thomas av Aquino. Han skapade thomismen som är en syntes av Aristoteles idéer och kristen teologi. Thomismen utgör än idag katolska kyrkans officiella lära.

Det är inte lika känt att Aristoteles också utövade ett stort inflytande i den muslimska världen. Detta gäller särskilt under perioden 1000 till 1200 e.Kr då flera av de ledande tänkarna, som Avicenna (Ibn Sina) och Averroës (Ibn Ruschd) var starkt influerade av den grekiske filosofen (Russell, 1975, sid. 417-421).

Aristoteles skrifter är en veritabel guldgruva. Låt mig ge ett personligt exempel. När jag för några år sedan började arbeta på en bok om avundsjukan i politik och samhällsliv var det naturligt att undersöka om de stora filosoferna sagt något intressant om denna känsla. Först ut var Aristoteles och en granskning av hans skrifter gav rik utdelning. I flera av dessa – som i *Den Nikomachiska etiken* och *Retoriken* – behandlar han avundsjukan. Det är spännande att upptäcka att hans beskrivning av denna känsla för mer än två tusen år sedan är så välbekant. Det är som om han beskrev dagens människor. Och hans definition är fortfarande fullt gångbar. Han definierar avundsjukan som ”den slags smärta som framgångar hos ens likar vällar”. Med likar menas människor i vår närhet som är ungefär som vi. Det kan, för att anknyta till vår verklighet, röra sig om släktingar, kolleger, vänner, gamla klasskamrater, granar och liknande. Däremot avundas vi inte, betonar Aristoteles, människor som står långt över oss eller som levde för länge sedan. Jag kan exempelvis känna avund mot en mer framgångsrik kollega, men inte mot Bill Gates eller mot Aristoteles själv.³

Aristoteles ser inte bara avundsjukan som ett individuellt problem utan också som ett *politiskt* problem. För att uppmärksamma denna dimension kan

3 För Aristoteles analys av avundsjukan, se Falkemark (2018, sid. 37-44).

det vara lämpligt att framhålla syftet, enligt honom, med statskonsten. ”Den största omsorgen för denna konst är”, säger han i *Den Nikomachiska etiken*, ”att göra medborgarna till ett visst slags människor, dvs. få dem att bli goda och böjda att utföra ädla handlingar” (sid. 38). Det är uppenbart att förekomsten av avund samma människor motverkar detta syfte.

Hur försöker då Aristoteles komma till rätta med detta politiska problem? Flera olika åtgärder föreslås men den mest centrala är, anser jag, en föreslagen sammansättning av olika klasser i samhället. Aristoteles vill ge medelklassen en gynnad maktposition. Medlemmarna av de två andra klasserna – de rika och de fattiga – har allvarliga karaktärsbrister. Den första gruppen, som av sluppen blivit utrustade med styrka, rikedom och inflytande, varken kan eller vill låta sig styras. Detta har de fått i sig från barndomen. De har blivit bortskämda och till och med i skolan är de ”so full of their superiority that they never learned to do what they are told”. De fattiga däremot lider ytterlig brist på ovannämnda företräden och är alltför underkuvade. Och resultatet blir inte en stat av fria män utan av slavar och herrar, ”the one full of envy, the other of contempt” (1962, sid. 172). På grund härav önskar Aristoteles helst se en situation där medelklassen är talrik och starkare än de två andra klasserna tillsammans.

Vad som i grunden är så bra med medelklassen enligt Aristoteles är att dess medlemmar har en begränsad men tillräcklig förmögenhet. Därför eftertraktar de inte andras egendom, som de fattiga gör, och därmed är de i mindre utsträckning hemfallna åt avundsjuka. Och inte heller eftertraktar andra vad de har, som de fattiga eftertraktar de rikas egendom.

Aristoteles syn på förmögenhet är värd att uppmärksamma idag. Det finns en vanlig föreställning, som man ibland förknippar med liberalismen, att om en tillgång av något slag är värdefull så gäller att ju mer man har av den, desto bättre. Vad gäller förmögenhet avvisar Aristoteles denna föreställning. Man kan bli alltför rik – och detta är skadligt både för individen och samhället.⁴

Jag skall ge ytterligare ett konkret exempel på Aristoteles analys av ett samhällsligt fenomen som tyvärr fortfarande är aktuellt, nämligen tyrannvälden. Aristoteles är särskilt intresserad av vad det är som gör att vissa av dessa är mer långlivade än andra.

Aristoteles noterar först att tyrannvälden generellt sett inte brukar vara särskilt länge. Men det finns viktiga undantag till denna huvudregel. Så styrdes exempelvis stadsstaten Sikyon under ett hundra år tyranniskt av en enda familj. De framgångsrika tyrannväldena styrs, enligt Aristoteles av en serie despotiska handlingsregler. Bland dessa finner vi följande:

4 Den italienske filosofihistorikern Carlo Natali ger en fördjupad analys av Aristoteles syn på förmögenhet. Se Natali (2018, sid. 264–268).

- "Hugg av topparna" och gör dig kvitt självständigt tänkande personer.
- Tillåt inte att människor kan mötas i klubbar för sociala och kulturella ändamål.
- Tillåt inte skolor och andra institutioner där människor är för att tillsammans lära sig saker.
- Hindra att människor lär känna varandra väl för att uppnå ömsesidigt förtroende.
- Inrätta ett spionsystem så att du vet vad undersåtarna gör och säger.
- Se till att ingen litar på någon annan.
- Skapa motsättningar bland tänkbara opponenter till tyranniet, genom förtal "setting friends against friends, class against class, and monied set against another".
- Gör undersåtarna fattiga så att de blir så uppslukade av sina vardagssysslor att de inte har någon tid för uppror.
- Håll krigshotet levande därför att detta tvingar dem att ty sig till ledaren.

Sammanfattningsvis, säger Aristoteles om tyrannen, att "he wants his subjects to have no confidence, no power, no minds" (1962, sid. 224-232). För en modern läsare har dessa handlingsregler för ett tyrannvälde en hög igenkänningsfaktor. För att använda ett slitet uttryck: I politikens värld finns inte mycket nytt under solen.

Jag vill avsluta min framställning av Aristoteles genom att uppmärksamma ett för demokratin viktigt ställningstagande. För Platon kräver förnuftiga beslut att de fattas av en liten grupp högt begåvade personer. Aristoteles förkastar denna uppfattning. Enligt honom kan en större grupp mer måttligt begåvade individer fatta bättre beslut. Han hävdar: "... the many are on numerous occasions also better judges than one man, whoever he may be." Aristoteles talar uttryckligen om "the collective wisdom of the multitude" (1962, sid. 123-140).

Mitt nästa val av framstående tänkare är Niccolò Machiavelli (1469-1527). Jag tänker här ta upp hans mest kända – enligt vissa bedömare ökända – bok *Fursten*. Boken handlar egentligen bara om furstendömen men har av många setts som en studie i politik mer allmänt. *Fursten* har tolkats på olika sätt. Vissa har sett den som en satir över maktpolitik, andra har velat se den som en drift med en viss litterär genre – furstespeglar. Ytterligare andra, som Rousseau, som en varning till folket att inte lita på furstarna och deras fagra tal.

Jag väljer här att tolka verket som en framställning i empirisk statsvetenskap där två problem står i fokus. Hur gör de mäktiga när de erövrar makt och hur gör de sedan för att vidmakthålla den vunna maktställningen? Min tolkning

innebär att jag kommer att betona att Machiavelli i första hand framlägger ett antal empiriska teser och inte ägnar sig åt rekommendationer av brutalt slag. Det har inte varit ovanligt att tolka *Fursten* som en lärobok i tyranni. Gör man denna tolkning kan det ligga nära till hands att uppfatta Machiavelli i likhet med Leo Strauss som ”a teacher of evil”.⁵

Det är huvudtemat som intresserar mig här och det är relationen mellan makt och moral. När Machiavelli behandlar detta problem gör han något ur idéhistorisk synpunkt radikalt nytt. Till skillnad mot tidigare tänkare anknyter han inte till kristendomen. Han ignorerar denna helt. Statsvetaren Quentin Skinner konstaterar: ”His silence is eloquent, indeed epoch-making.” Skinner noterar också reaktionen på Machiavellis tystnad:

”... it echoed around Christian Europe, at first eliciting a stunned silence in return, and then a howl of execration that has never finally died away.” (Skinner, 1981, sid. 38)

När Machiavelli diskuterar relationen mellan makt och moral gör han en distinktion mellan privatmoral och politisk moral. Hans huvudtes är att om man strikt följer den första typen av moral blir man inte långlivad i politikens hårda värld. Machiavelli förklarar:

”Ty en man, som vill visa sin godhet i alla handlingar, går under bland alla dem som inte är goda. Följaktligen måste en furste, som vill hålla sig kvar vid makten, lära sig att inte vara god och att använda sig av detta eller inte allteftersom omständigheterna fordrar det.” (1987, sid.77-78)

För att behålla makten är, enligt Machiavelli, skenet viktigt. Det är utmärkt att framstå som mild, barmhärtig, uppriktig, mänsklig, ordhållig och liknande. Men fursten måste, om omständigheterna så kräver, ”kunna ändra sig och visa de motsatta egenskaperna” (sid. 90). Och sådana omständigheter går inte att undvika! Förr eller senare måste en makthavare ”slå in på brottets väg”.

Machiavelli hävdar således att det finns en inneboende och nödvändig motsättning mellan makt och moral. Han tvingar oss att ställa den kritiska frågan: Är detta sant? Jag vill här framkasta hypotesen att Machiavelli har rätt. Denna hypotes kräver emellertid att vi tar hänsyn till en avgörande faktor, nämligen hur mycket som står på spel i maktkampen. En omformulerad hypotes som tar hänsyn till denna faktor lyder därför:

”Ju mer som står på spel i maktkampen, desto värre blir de moraliska brotten!”

5 Strauss citeras i Skinner (1981, sid. 88).

Om de som förlorar maktkampen riskerar att förlora livet blir maktkampen ytterst brutal. Maktkamperna i Sovjetunionen under 1930-talet är ett tydligt exempel. Om däremot mindre står på spel kan maktkampen innebära färre och mindre allvarliga moraliska brott. Sverige efter demokratins genombrott exemplifierar denna andra situation. Och den korruption som grasserade före detta genombrott har minskat väsentligt – men inte helt försvunnit (Rothstein, 2018).

För svenskt vidkommande skulle jag vilja lyfta fram ett förhållande som ofta kritiserats, men som har en dämpande effekt på maktkampen mellan partier. Jag syftar på den informella överenskommelse som finns att ledande politiker på den sida som förlorat ett val av segrarna ofta tillförsäkras anständiga reträttpositioner.

Det tydligaste fältet där motsättningen mellan politik och moral går att iakttä gäll relationen mellan stater. Och det mest iögonfallande enskilda exemplet för vårt lands del gäller vapenexporten. Här är kontrasten mellan den officiella bilden – ”skenet” enligt Machiavelli – stor. Den ”moraliska stormakten” drivs här av ett föga moraliskt egenintresse. Den svenska vapenexportens historia har kantats av moraliskt tvivelaktiga affärer. Till de mest uppmärksammade hör statsminister Olof Palmes stora bemödanden i mitten av 1980-talet att förmå Indien att köpa ett stort antal haubitsar från Bofors. Mutor användes flitigt för att få denna order i hamn. Senare kontroversiella affärer gäller försäljning av JAS-Gripen till Sydafrika och diverse exportkontrakt med Saudi-Arabien och andra diktaturer.

Vad som orsakar de icke obetydliga moraliska överträdelser som den svenska vapenexportens historia uppvisar är att mycket står på spel. Den svenska vapenindustrin är viktig för sysselsättningen i landet och för exportinkomsterna. Konkurrensen mellan Sverige och andra vapenexportländer är ofta skarp.

Vad som också ur ett machiavelliskt perspektiv vore värt ett fördjupat studium är Sveriges (framgångsrika) kampanj för att få en plats i FN:s säkerhetsråd. Regeringens strävan om att mörklägga denna historia väcker misstankar att den goda moralen kan ha fått sig en törn.

Jag väljer här att infoga den indiske tänkaren och politikern Kautilya. Rent tidsmässigt borde han ha tagits upp direkt efter Aristoteles. Men eftersom flera forskare jämför Kautilya med Machiavelli är det lämpligt att i detta fall bryta kronologin.

Det finns inte så många biografiska uppgifter om Kautilya. Han är också känd som Chanakya och var en Bramin som tjänade som chefsminister hos Chandragupta (321-296 f.Kr.) Denne kung grundade imperiet Magadha som kom att kontrollera stora delar av den indiska subkontinenten. Verket *Arthashastra* lär ha tillkommit ungefär 300 f.Kr. (Modolski, 1964).

Arthashastra är en skrift i konsten att styra. Den utgår från monarkin som den normala formen av styrelseskick och syftar till att i detalj ge kungen råd hur ett framgångsrikt styrande skall gå till (Modolski, 1964). Kautilya är en

utpräglad politisk realist. Professor R. P. Kangle, som har utgivit Kautilyas verk, gör en intressant jämförelse. "In theoretical speculation, Greek political thought is undoubtedly unrivalled. But on questions of practical politics, the *Arthashastra* may equally well be said to be unparalleled" (vol. 3, sid. 277).

Arthashastra brukar översättas med "science of politics". För kungen är grundlig kunskap av denna av yttersta vikt. Särskilt måste kungen vinnlägga sig om självdisciplin och att kontrollera sina sinnesimpulser – i likhet med vad Platon krävde av de styrande filosoferna. Folkets lycka måste hela tiden vara kungens ledstjärna. "In the happiness of the subjects lies the happiness of the king and in what is beneficial to the subjects his own benefit" (*Arthashastra*, vol. 3, sid. 47).

Kungens relation till sina undersåtar kan beskrivas som "kunglig paternalism". Kautilya förklarar att kungen "should favour the stricken (subjects) like a father" (sid. 265). Och han skall "maintain children, aged persons and persons in distress when these are helpless ..." (sid. 28).

Blivande höga statsfunktionärer, som ministrar, måste kontrolleras noga innan de kan inta sina höga positioner. Ett antal *hemliga* tester föreslås. Testerna bygger på att man diskret vänder sig till kandidaterna en och en. De får ett lockande erbjudande. Det kan exempelvis gälla att delta i en komplott att ersätta kungen. Materiella vinster utlovas och det sägs "This is approved by all; what about you?" Detta test är "the test of material gain".

Ett annat test går ut på att intala den man granskar att drottningen är förälskad i honom och gjort förberedelser för att träffa honom. Och en betydande förmögenhet utlovas. Detta test handlar om "the test of lust".

Ytterligare två test genomförs. Den som bestämt avvisar alla dess försök till förförelse får godkänt och kan inta sina höga positioner. De som faller för frestelserna skickas bort att arbeta i gruvor eller med någon annan plågsam verksamhet (sid. 19-20). För att minimera korruptionen i dagens Sverige är hemliga test av något slag när det gäller viktiga befattningshavare kanske något som bör övervägas.

Arthashastra är ett verk som präglas av en stark misstänksamhet. Kungens makt verkar vara ständigt hotad och en lång rad åtgärder vidtas för att bevara denna intakt. Vad kungen äter måste alltid provsmakas av någon hög dignitär. Kungens sängkammare skyddas av ett flertal olika anordningar. Den inre sängkammaren försvaras av ett antal kvinnliga bågskyttar. Osv.

Kautilyas kvinnosyn skilde sig markant från samtidens. Han betraktar kvinnor som djärva, lojala och intelligenta. Viktiga uppgifter i staten kunde anförtros kvinnor. Och statsmakten skulle användas till att skydda dem mot olika slag av övergrepp. Kautilya diskuterar bland annat en rad omständigheter som kunde göra det möjligt för kvinnor att beviljas skilsmässa och att gifta om sig (Boesche, 2003).

En betydande del av *Arthashastra* upptas av en diskussion om brott och straff. Utgångspunkten för denna diskussion är, som idéhistorikern Roger

Boesche påpekar, att varje brott av Kautilya betraktas som en direkt utmaning mot den kungliga auktoriteten. Förhoppningen finns att "induce everyone to watch everyone else – Foucault's worst nightmare" (Boesche, 2002). Straffen för olika brott varierar mellan penningböter och kroppsliga stympningar, i extrema fall dödsstraff med tortyr. Ett – antar jag ovanligt brott – är att olovligen inleda ett förhållande med drottningen. Straffet är, "in all cases", att kokas i en stor kittel (Arthasastra, del 2, sid. 290).

Det finns uppenbara likheter mellan tänkesätten hos Kautilya och Machiavelli. Sociologen Max Weber gör i sin berömda föreläsning "Politik som yrke" år 1919 en kort hänvisning till Kautilya. Han gör en viktig observation om hans bok *Arthasastra*. "I jämförelse med den är Machiavellis *Fursten* harmlös" (Weber, 1977, sid. 90). Statsvetaren Modelski konstaterar att Kautilya och Machiavelli (i *Fursten*) i centrala avseenden eftersträvar samma värden: "how a prince can maintain his power and enlarge it". Han uppmärksammar också en viktig skillnad som Weber antyder. Jämfört med Machiavelli lägger Kautilya större vikt vid maktutövandets brutala sidor, som exempelvis spioneri, förräderi, lönnmord av fiender, tortyr och liknande (Modelski, 1964). Och detta gäller både statens externa relationer och kontrollen av den egna befolkningen.

Kautilya diskuterar ingående olika typer av krig. En typ av krig som fångar hans intresse är så kallade "tysta krig". Här består krigsinsatsen inte av militära konfrontationer utan av propaganda, desinformation och lönnmord av en fiende som man tidigare öppet kallat en vän (Arthasastra, del 2, sid. 339). Modelski konstaterar att "political warfare overshadows military operations" (1964). Moderna motsvarigheter anmäler sig osökt.

En röd tråd som löper genom hela Kautilyas verk är den klassiska makttekniken "härska genom att söndra". Jag skall ge ett belysande exempel. Kautilya observerar att oligarkier i aktuella eller potentiella fiendestater utgör ett problem – "oligarchies being closedly knit are unassailable for enemies" (Arthasastra, del 2, sid. 454). Det gäller därför att försöka skapa motsättningar i dessa. Här tänker sig Kautilya att kvinnor "of great beauty and youth" kan vara användbara. Dessa kan nästla sig in hos oligarkin och se till att flera olika män ur denna krets blir förälskade i dem. Taktiken är att spela ut dem mot varandra. Varje kvinna skall intala en man att hon är förälskad i honom men att hon förföljs av en annan person och att hon inte tänker stanna kvar så länge den andra är i livet – "and thus urge his murder". Till den andre mannen sägs samma sak (sid. 457).

Kautilyas *Arthasastra* ger intressanta inblickar i ett (för oss) okänt politiskt system. Finns här några lärdomar? En viktig lärdom är vilka drastiska åtgärder man kan behöva vidta för att säkerställa att en enväldig monarki kan hantera maktmässiga utmaningar, vare sig dessa kommer från missnöjda elitgrupper eller från folkliga protester. Och samma lärdom torde gälla för många andra slag av diktaturer.

Till sist en reflektion. Om man styr utan folkets godkännande och medverkan har man alltid skäl att frukta folket. Man kan, som Kautilyas kung, aldrig sova lugnt på natten. Folket måste alltid hållas i strama tyglar och ständigt övervakas. En historisk lärdom är att lösningen på politiska system där misstänksamheten och rädslan hos de styrande är stark är - demokrati!

En annan klassisk tänkare av betydelse är Thomas Hobbes (1588-1679). I ett sammanhang som detta är det naturligtvis svårt att förbigå hans verk *Leviathan* från 1651.

Leviathan är till omfånget ett stort verk. Det innehåller ett antal relativt korta och slagkraftiga kapitel, fulla av minnesvärda och citeringsvärda uttalanden. För övrigt innehåller verket ett antal långa och tämligen tråkiga kapitel där Hobbes har fått för sig att han måste visa att hans huvudteser har stöd i bibeln. Han anser bland annat att man utförligt måste övertyga läsaren om att kardinal Bellarmin har fel när han hävdar att påvemakten är överordnad nationella kungadömen.

Hobbes utgår i sin politiska filosofi från en konsekvent materialism. Med inspiration från matematik och naturvetenskap har Hobbes ett axiomatiskt-deduktivt tillvägagångssätt. Detta innebär att han på politikens område utgår från några grundläggande antaganden om den mänskliga naturen. Dessa utgör grundpelare i den version av samhällsfördragsteorin som han formulerar.

De olika varianter av samhällsfördragsteorin brukar innehålla tre element. Naturtillståndet, fördragets ingående och det därpå etablerade samhället. Hos Hobbes är naturtillståndet fasansfullt. Detta präglas, som alla som känner till något alls om Hobbes vet, av "allas krig mot alla". Här finns en ständig fruktan och risk för en våldsam död. "Och människans liv är ensamt, fattigt, plågsamt, djuriskt och kort" (Hobbes, 2004, sid. 128). Hobbes syn på naturtillståndet åberopas ofta i läroböcker i internationell politik. Att det internationella systemet rymmer vissa drag av "allas krig mot alla" låter sig knappast förnekas (se Baylis, med flera, 2014).

På grundval av att människor har ett förnuft förstår de att de måste lämna naturtillståndet och skapa ett tryggt liv. Med ledning av ett majoritetsbeslut tillskapas en suverän instans med total makt. Denna instans kan vara ett parlament men man kan lättast tänka sig den i form av en enväldig monark. I utbyte mot att ge upp sin frihet får invånarna trygghet.

Historikern Hugh Trevor-Roper har ytterst kondenserat formulerat tankestrukturen i *Leviathan*. "The axiom, fear; the method, logic; the conclusion, despotism."⁶

Enligt Hobbes uppkommer fruktan i naturtillståndet på grund av den mänskliga naturen. Människan har två grundläggande drivkrafter: att överleva och leva ett behagligt liv. De ting som de eftersträvar finns dock bara i

6 Hugh Trevor-Roper citeras i *The Economist*, October 6th, 2012.

begränsad mängd. ”Om därför två människor önskar sig samma sak, men båda kan inte komma i åtnjutande av den, blir de fiender, och under sin strävan mot målet ... försöker de förgöra varandra eller underkuva varandra” (sid. 127).

Man skall inte uppfatta naturtillståndet som att det är något som faktiskt existerat före uppkomsten av samhällsfördraget.⁷ Snarare är naturtillståndets allas krig mot alla den situation som uppkommer ”om det inte finns en gemensam makt att frukta”. Hobbes nämner som exempel hur en fredlig styrelse brukar urarta under ett inbördeskrig (sid. 129).

En viktig tes hos Hobbes är att den suveräna makten inte kan delas. Att dela makten är, hävdar han, liktydigt med att upplösa den. ”Delade maktbefogenheter förgör nämligen varandra” (sid. 260). Vid maktindelning föreligger således en överhängande risk att människorna hamnar i det hemska naturtillståndet.

Det finns ett par uppseendeväckande inslag, som står i ett relativt fritt förhållande till framställningen i övrigt. Jag tänker på att Hobbes pläderar för ett i viktiga avseenden liberalt samhälle samtidigt som han ställer sig bakom en elementär välfärdsstat.

Vad gäller det första inslaget så finns det samhällsområden som suveränen, enligt Hobbes, inte är intresserad av att reglera. Här finner vi, exempelvis, friheten att köpa och sälja, att välja bostad och yrke liksom att efter gottfinnande uppfostra barnen (sid. 187). Dessa friheter verkar stå i ett visst motsatsförhållande till vad Hobbes i andra sammanhang betonar, nämligen att suveränen bestämmer över invånarnas religion, värderingar och tänkesätt (sid. 164, 343 och 353).

Inslag av välfärdsstat handlar om att människor som till följd av omständigheter, som de inte har kontroll över, saknar förmåga att försörja sig genom eget arbete. I fall som dessa måste staten gripa in och sörja för livets nödortf. Hobbes betonar dock att för dem som är fysiskt starka ligger det annorlunda till. ”De skall tvingas att arbeta” (sid. 273).

Leviathan representerar en uppiggande tankeutmaning. Detta gäller åtminstone för mitt vidkommande. Som jag ser det saknas hos Hobbes empiriskt stöd för de viktigaste teserna. Och de är också – felaktiga!

För att klargöra Hobbes misstag kan man i metodavseende skilja mellan axiomatisk-deduktiv metod och hypotetisk-deduktiv metod. Den första metoden, som Hobbes tillämpar, innebär att en uppsättning axiom betraktas som sanna och ur dessa härleds sedan ett antal konsekvenser. Dessa hålls för sanna. Den hypotetisk-deduktiva metoden innebär, till skillnad från den andra, att ett antal teoretiska antaganden *provisoriskt* antas vara sanna. Därefter härleds empiriska konsekvenser ur antagandena. Det blir i nästa steg sanningshalten

7 Det kan ha sitt intresse att påpeka att Hobbes faktiskt hänvisar till att ”vildarna på många håll i Amerika” sägs leva på det djuriska sätt som naturtillståndet innebär (sid. 129). Det bör dock också nämnas att Hobbes många sidor senare i sin skrift modifierar detta påstående. Nu sägs ”Amerikas vildar” inte sakna vissa goda moralregler och de har också någon kännedom om aritmetik (sid. 480-481).

hos dessa empiriska konsekvenser som undersökts. Om de är sanna skänker de stöd åt de teoretiska antagandena. Om de däremot är falska måste dessa antaganden – eller de hjälpantaganden som ingår i slutledningsförfarandet – revideras.⁸

Hobbes känner sig övertygad om att hans konsekvenser är sanna eftersom han anser att axiomen är sanna. Därför bryr han sig inte om att kritiskt granska dessa konsekvenser. Jag skall här helt kort ta upp två av dem.

Det första är att Hobbes menar att suveränens makt måste vara oinskränkt. Han gör inga försök att empiriskt undersöka lämpligheten av denna ståndpunkt. Till skillnad från Hobbes gör Aristoteles detta. Och – på basis av ett omfattande empiriskt material – avråder han från monarkin som styrelseform. Huvudskälet är att denna lätt spårar ur och omvandlas till tyrannvälden. Och efter Hobbes har oräkneliga tänkare, som bland andra, Montesquieu, varnat för de allvarliga konsekvenser som följer av att en instans i samhället ges total makt. Hobbes tes om suveränens absoluta makt måste således avvisas.

Den andra konsekvensen handlar om att makten måste vara koncentrerad till en instans därför att delning av makten innebär överhängande fara för att naturtillståndet inträder. Hobbes gör inga försök att empiriskt underbygga denna tes. Och den är, vill jag påstå, uppenbart felaktig. Genom historien har vi mångfaldiga stater där makten delats utan att anarki har utbrutit. Storbritannien efter 1688 och USA är självklara exempel. Gentemot Hobbes kan man således driva den välunderbyggda tesen att "makt måste mötas med motmakt". Och samma tes kan, naturligtvis, anföras mot Platons filosofistyre.

Om Hobbes kan sägas representera djärva teoretiska spekulationer så gäller detta inte för Edmund Burke (1729-1797). Han står för en försiktig och pragmatisk hållning långt borta från teoretiska äventyrligheter. Med sin skrift *Reflektioner om franska revolutionen*, publicerad 1789, går Burke till generalangrepp mot den franska revolutionen. Han gör en intressant historisk bedömning. "Totalt sett är den franska revolutionen den mest uppseendeväckande händelse som hittills inträffat i världen" (Burke, 1982, sid. 21). Burkes skrift om denna uppseendeväckande händelse "remains to this day the classical expression of political conservatism and the source of most conservative arguments", konstaterar idéhistorikern Henry Schmandt (1960, sid. 313).

Jag skall här inte närmare gå in på Burkes kritik av revolutionen i Frankrike utan uppmärksamma några tänkbara konservativa ståndpunkter. Den första av dessa gäller samhällets grad av komplexitet och människans begränsade förnuft.

Emligt Burke är ett samhälle en ytterst komplicerad inrättning. Dess olika delar står – i likhet med en biologisk organisms olika organ och vävnader – i fint avvägda och ömtåliga relationer till varandra. Stora ingrepp i denna komplexa

8 Den hypotetisk-deduktiva metoden har utvecklats av Karl Popper. Se (Popper, 1972).

inrättning riskerar att trasa sönder de känsliga delarna med oöverblickbara konsekvenser. Och en revolution medför en störtflod av olika ingrepp. ”Raseri och ilska kommer att riva ner mer på en halvtimme, än försyn, avsiktlighet och förutseende kan bygga upp på hundra år”, deklarerar Burke (1982, sid. 163).

Vad som förvärrar stora ingrepp i samhällsorganismen är människors bristande förnuft och förmåga att överblicka denna i dess helhet. Låt mig betona att det är de enskilda människorna som är bristfälligt utrustade med förnuft. Men det finns förnuft – på kollektiv nivå. Det är släktet som är klokt. Och det är de sedan länge existerande institutionerna som förkroppsligar detta släktets klokskap.

Burke konstaterar att revolutionen i Frankrike syftar till att skapa ett jämlikt samhälle. Detta kommer av flera olika orsaker att misslyckas. En av dessa är revolutionärernas naiva tilltro till sin förmåga. De tror att man kan upprätta en teoretisk experimentbyggnad efter en stor planritning. Och en liknelse kan här passa in. När taket läcker på ett hus försöker dessa virrpannor inte lokalisera hålet i taket och tappa till detta. De river i stället ner hela huset. Och sedan visar det sig att de helt saknar kunskaper om hur man bygger hus.

En andra orsak till att revolutionen kommer att misslyckas är att ett jämlikt samhälle helt enkelt är omöjligt. ”... de som försöker utjämna skapar aldrig jämlikhet”. Det enda de lyckas med är att skapa en ny ojämlikhet som bara förvränger ”den naturliga ordningen” (sid. 54).

Burke kan sägas driva tre teser om jämlikhet. Den första är att vissa grupper av människor ”måste vandra det arbetsfyllda livets hårda väg” och kan aldrig få det bättre. Den andra är att försöken till jämlikhet bara skapar en ny ojämlikhet. Den tredje är förbunden med den andra och innebär att varje form av jämlikhet är omöjlig.

Av dessa tre teser är det egentligen bara den första som är otvetydigt felaktig. Välfärdsstaten har visat att ”golvet kan höjas”, det vill säga att villkoren för de grupper som tidigare i historien haft mycket slitsamma arbeten och usla levnadsförhållanden har kunnat förbättrats på ett remarkabelt sätt. Den andra tesen stämmer för alla hittillsvarande försök att skapa jämlikhet. Den stämmer också för Sverige om vi jämför situationen före och efter demokratins genombrott.⁹ Om den tredje tesen vågar jag inte ha någon alldeles bestämd uppfattning. Jag avstår här från att följa Aristoteles i spåren när han gör gällande att om vi inte kan finna några historiska exempel på ett jämlikt samhälle så bevisar detta att ett sådant samhälle är omöjligt.

Burke är motståndare till allsköns samhällsomstörtningar och över huvud taget till genomgripande reformer. Samhället är alltför komplext och svåröverblickbart för att dessa kan lyckas. Däremot är han inte emot alla förändringar. Och det anmärkningsvärda här är att Burke faktiskt föreslår en metod för hur

9 För en mycket intressant genomgång av (o)jämlikhetens historiska utveckling, se Bengtsson (2019).

välgenomtänkta reformer bör genomföras. Det viktiga till att börja med är att de är måttfulla till sin karaktär. Metoden innebär ett stegvis förfarande:

1. Ta ett första mindre steg
2. Utvärdera konsekvenserna av detta steg.
3. Ta inte ett nytt steg förrän denna utvärdering är klar.
4. Och så vidare.

Burke sammanfattar:

”Genom långsamma men oavbrutna framsteg, granskas verkan av vart steg.; ett lyckat eller misslyckat första steg ger oss ljus för det andra steget; och sålunda förs vi från ljus till ljus med trygghet genom hela följderna av steg. Vi ser att delarna i systemet inte kolliderar.” (sid. 164)

Enligt min mening är detta en föredömlig strategi för ett välordnat reformarbete. Att man under 1900-talet konsekvent brutit mot denna strategi har skapat oerhörda mänskliga tragedier. Det räcker att påminna om kommunism och fascism. Tyvärr har vi även i vårt land tvingats bevittna vad som händer när starka ideologiska övertygelser får politiker att handla i strid med Burkes reformstrategi. Den nyliberala vågen av avregleringar och privatiseringar i stor skala efter 1985 är ett dramatiskt exempel.

Burke ger ett intressant skäl till varför stora förändringar är skadliga. Sådana förändringar bryter kontinuiteten och banden mellan generationerna bryts. Ingen generation mer kan anknyta till en annan. Och, säger Burke, människor blir ”föga bättre än sommarens flugor” (sid. 95).

Det är så dags för en kvinna att inta scenen. Det gäller Mary Wollstonecraft (1759-1797). Hennes *Till försvar för kvinnans rättigheter* publicerad 1792 är den första viktiga feministiska boken inom den politiska teorin.

Wollstonecrafts bok är ett betydelsefullt historiskt dokument. Den innehåller en gedigen genomgång av förtrycket av kvinnor under 1700-talet och en ambitiös reformagenda. En lång rad manliga författare, filosofer och pedagoger får sina oförytterliga åsikter om kvinnor och deras lämpliga plats i samhället kritiskt granskade. Wollstonecraft spar inte på krutet. Dessa åsikter betecknas ofta som ”struntprat”, ”gallimatias”, ”smörja”, ”fantasifoster”, ”vilka dumheter” och liknande. För en modern läsare är det svårt att inte instämma i dessa tillmälen. Ibland lämnar hon stupida yttranden okommenterade som när en ”satiriker” frågar sig ”vad kvinnor över fyrtio har här i världen att göra?” (Wollstonecraft, 1997, sid. 37n).

Vad som inte alltid lyfts fram om Wollstonecraft är hennes varma religiositet. Hon talar om religionen som ”du rena källa till tröst i denna jämmerdal!”.

Vad skulle livet vara, frågar hon sig, "utan den frid som endast kärleken till Gud kan skänka, när den bygger på mänsklighet" (sid. 241).

Även om Wollstonecrafts huvudintresse handlar om kvinnor och deras rättigheter (och skyldigheter) innehåller hennes bok också en kraftig kritik mot det dåvarande samhällets maktstruktur. Kungamakt, adelsvälde, armén och kyrkan utsätts för frän kritik. Deras privilegier och lättjefulla livsföring står i vägen för en förnuftig politisk ordning.

Rikedomen och den ytterst ojämna fördelningen av egendom brännmärks. "Respekten för egendom är, likt en förgiftad källa, upphovet till den ondska som gör denna världen till en sorglig anblick för en tänkande människa" (sid. 218). Rikedomen är till skada också för dem som kommer i åtnjutande av den. "Både män och kvinnor blir försvagade och njutningslystna av de förslappande nöjen som rikedom bjuder" (sid. 218). Många laster och dåskaper har sitt ursprung i "rikedomens stinkande flod" (sid. 220).

Det är dock kvinnoförtrycket och kvinnans befrielse som är huvudtemat i boken. Liksom man måste ifrågasätta kungarnas gudomliga rätt gäller detta också "mannens gudomliga rätt". Kvinnan måste befrias från sin livsuppgift att behaga mannen och från att helt fokusera på sitt utseende för att fånga en försörjare. Kvinnan tvingas avstå från alla utvecklande sysselsättningar. "Instängda likt burfåglar har de inget annat att syssla med än att putsa fjädrarna och i löjligt majestät hoppa från pinne till pinne" (sid. 99).

Ett viktigt tankespår som få tänkare före Wollstonecraft har problematiserat är relationen mellan offentligt liv och privat liv. För henne måste kvinnans isolering i det privata livet brytas och kvinnan ges samma utrymme i det offentliga livet som män. Hon betonar betydelsen av att kvinnor får "tjäna sitt eget levebröd oberoende av männen" (sid. 247). Ett villkor för att detta skall vara möjligt är att flickor får samma uppfostran och utbildning som pojkar. Inom yrkeslivet måste yrken som exempelvis läkare och advokater bli tillgängliga för kvinnor – och det samma gäller för verksamheten som politiker. Och så kommer hon med ett förslag som, enligt henne, "kanske låter skrattretande". Hon förklarar att "jag är nämligen fast övertygad om att kvinnorna borde vara företrädare i regeringen istället för att godtyckligt bli styrda utan att få ta del i dess överläggningar" (sid. 221).

Wollstonecraft var onekligen tidigt ute med sitt "skrattretande" – men allvarligt menade förslag. Det skulle dröja cirka ett hundra femtio år innan detta började förverkligas i blygsam omfattning. För Sveriges del tog det nästan trettio år efter demokratins genombrott innan den första kvinnan tog plats i regeringen – Karin Kock 1947.

Wollstonecraft framför en rad konkreta reformförslag, som i hög grad handlar om att ge kvinnor samma utvecklingsmöjligheter som män. Många av dem är nu genomförda i utvecklade välfärdsstater. Några av dem är fortfarande kontroversiella. Hit torde räknas hennes uppfattning att endast bildade

kvinnor kan vara goda mödrar. Här uttrycker hon sig med provocerande hårdhet. ”Ty att förvänta sig att en enfaldig, okunnig kvinna ska bli en god mor, är lika befängt som att förvänta sig vindruvor från törnen, eller fikon från tistlar” (sid. 282). En annan ståndpunkt som har få moderna försvarare är att män inte bör ta hand om barn. ”Att barn bör tas om hand av kvinnor under uppväxten tycks alla vara ense om” (sid. 116).

En av Wollstonecrafts viktigaste invändningar mot hur kvinnor fostras gäller att de nekas att utvecklas intellektuellt. Genom att deras liv inriktas på att ”fånga en man” går en stor del av deras strävan ut på att ständigt lägga vikt vid sitt utseende. Att vara vacker och att behaga är det helt avgörande. Denna fixering av ytlighet är starkt fördummande. Vi kan inte påstå att denna fixering har försvunnit i dagens moderna samhälle. Fortfarande uppmärksammas i många olika sammanhang kvinnors utseende mer än mäns. Att detta fokus på utseende och det yttre får allvarliga psykiska konsekvenser – i synnerhet för flickor och unga kvinnor – är empiriskt välbelagt.¹⁰

Wollstonecraft kritiserar inte sällan för att hon representerar en ”medelklassfeminism”.¹¹ Det är sant att hon faktiskt själv uttryckligen medger att det är ”speciellt kvinnorna ur samhällets mellersta skikt jag vänder mig till”. Och tillägger att skälet härtill är ”att deras liv förefaller minst konstlat” (sid. 35). Hon förefaller ta för givet att arbetande kvinnor har tjänstefolk som tar hand om hushållsarbetet. Någon diskussion om hur barnomsorgen skall ordnas om bägge föräldrarna arbetar förekommer inte. Jag har dock svårt att se att detta problem innebär någon tungviktig invändning mot hennes feministiska filosofi.

Som en god representant för klassisk liberalism väljer jag John Stuart Mill (1806–1873). Han är en mångsidig tänkare med en stor och rik produktion. Här skall jag koncentrera mig på hans verk *Om friheten* från 1859. Enligt filosofen George Sabine är detta verk Mills ”most lasting contribution to political thought” (1973, sid. 641).

Om friheten innebär ett värtaligt försvar för största möjliga frihet för individen. Det är i tre olika avseenden som denna frihet, enligt Mill, skall komma till uttryck. Det första gäller samvetsfrihet i betydelsen hysa vilka åsikter och inta vilken ståndpunkt som helst ”i alla praktiska eller teoretiska, vetenskapliga, moraliska eller teologiska frågor”. Det andra avseendet innebär frihet att följa våra böjelser och strävanden ”att utforma vår livsplan i överensstämmelse med vår personlighet”. Och det tredje handlar om att göra gemensam sak med andra ”att sammansluta sig för något syfte som inte skadar andra” (Mill, 1967, sid. 20).

Den viktigaste och mest intressanta delen av *Om friheten* handlar om yttrandefrihet. Det är också denna del som är särskilt viktig idag då den är under omfattande attack från många olika håll.

10 Se, exempelvis. ”Girls as young as seven feel pressure to look perfect”, *Girlguiding*, 4 October, 2016.

11 Se, exempelvis, Held (1996, sid. 109–110).

Enligt Mill finns det omständigheter när samhället med tvångsmakt kan ingripa i människors liv. Den enda grund för ett sådant ingripande mot en persons vilja är ”att förebygga oförrätt (”harm”) mot andra” (sid. 17). Här formulerar Mill sin berömda ”harm-principle”.

Det är ett intressant faktum att Mill i sin bok är mer upptagen av den skada som en oupplyst folkopinion kan ställa till med än vad staten kan göra. Genomgående varnar han för ”den allmänna opinionens gissel” och att man ständigt måste vara på sin vakt mot ”majoritetsförtrycket”.

Mill ger en rad skäl för att yttrandefriheten – i alla fall under vissa omständigheter – måste vara obegränsad. Till dessa omständigheter hör vad som skrivs i artiklar, i bokform och i pamfletter. Vad som sägs i politiska fora, som exempelvis parlamentet, torde också höra hit.

Mills huvudargument för yttrandefrihet utvecklas i kapitel II av *Om friheten*. Det inleds med en förhoppning, som i historisk belysning och med moderna erfarenheter, framstår som sanslöst optimistisk. Han säger:

”Man får hoppas att den tid är förbi då det ansågs nödvändigt att försvara tryckfriheten som en av garantierna mot korrumperade eller despotiska regimer.” (sid. 23)

För Mill är det fria flödet av åsikter av livsavgörande betydelse. Att undertrycka en åsikt även om det bara är en enstaka person som hyser den är ”en stöld från mänskligheten”. För att diskutera den nytta respektive skada som undertryckande av åsikter medför diskuterar Mill två huvudalternativ: den åsikt som undertrycks är sann eller den är falsk. Den instans som står för undertryckandet kan vara en intolerant allmän opinion eller en statlig censurmyndighet.

Innan jag behandlar dessa två alternativ vill jag bara påminna om Mills kunskapsteoretiska grundsyn. Bortsett från matematik finns det ingen helt säker kunskap. I alla andra fall som exempelvis mer invecklade frågor om ekonomiska, politiska, religiösa och sociala förhållanden står ingen absolut visshet att finna. Till skillnad från vad som gäller matematik finns i dessa frågor inte alla argumenten på en sida. Skall man med någon säkerhet vinna sanningen här måste en riktig avvägning mellan skälen för och emot komma till stånd (sid. 43). För att undvika missförstånd är det viktigt att påpeka, att Mills milda skepticism inte är ett yttryck för vare sig fullständig skepticism eller någon form av relativism.

Den första typen av undertryckande av åsikter med maktspråk handlar om att denna åsikt möjligen kan vara sann. Historien överflödar, enligt Mill, på sanningar som förkvävs genom förföljelser. Om de inte helt utrotats kan de ha undertryckts under flera århundraden. Mill tror inte att sanningen alltid segrar. ”Det är sentimentalt prat att sanningen enbart såsom sanning skulle ha någon inneboende kraft, som lögnen saknar, att överleva fängelse och bål” (sid. 36). Den stora fördelen med att tillåta kritik av etablerade åsikter är – både på individuell och samhällelig nivå – att misstag kan rättas.

Den andra typen av maktmässigt undertryckande kan gälla fall där den traditionella åsikten kan vara sann. Man kan då spontant tycka att då spelar det väl inte någon roll om kritik mot denna inte får förekomma. Mill har en annan mening. Åsikter måste enligt honom ständigt debatteras för att inte förlora sin livgivande kraft. Om kritik vid ett senare tillfälle skulle bli tillåten kan dessa åsikter kullkastats av de enklaste skenargument. Mill anger som exempel kristna dogmer som inte har fått ifrågasättas. De som tror på dem har aldrig behövt försvara dem och de har förvandlats till tomma fraser. Mill talar i sammanhanget om "en erkänd sannings djupa sömn" (sid. 50).

Det måste starkt understrykas att för Mill är åsiktsfrihet en fråga om livets djupaste mening. Till denna mening hör "att fritt och djärvt tänka över livets högsta frågor". Och denna tankeverksamhet får på intet sätt vara ett privilegium för en intellektuell elit. Den är tvärtom lika eller till och med mera oundgänglig "för att genomsnittsmänniskan skall kunna uppnå den intellektuella nivå som hon är i stånd till" (sid. 40).

Mill reser vissa krav på anständighet i en fri debatt. Den värsta förlöpningsman kan göra sig skyldig till i en polemik, "är att brännmärka dem som hävdar en motsatt mening som dåliga eller omoraliska människor" (sid. 61). Det är uppenbart att Mill tänker sig att människor med olika åsikter ändå har vissa gemensamma föreställningar om rationalitet. Jag tror att Mills hållning här fångas väl av Poppers princip för seriösa debatter: "I may be wrong and you may be right, and by an effort, we may get nearer to the truth" (Popper, 1966, sid. 225).

Den maximala åsiktsfrihet som Mill förespråkar gäller inte i alla sammanhang. Det finns situationer då hävdande av en åsikt i alltför hög grad kan skada en människa. Och här blir Mills "harm-principle" aktuell att återropa. Mill ger ett exempel. Åsikten att spannmålshandlare svälter ut fattiga bör obehindrat få cirkulera i pressen. Om däremot åsikten framförs inför en uppretad folkmassa som samlats framför en spannmålshandlars magasin kan ett rättsligt ingripande ske. Här föreligger överhängande risk att handlaren utsätts för direkt och påtaglig skada (sid. 63).

Det är tydligt att Mill skiljer mellan legitim och icke-legitim skada. Det första handlar i det aktuella fallet om den ekonomiska skada som handlaren kan råka ut för när ofördelaktiga uppgifter förekommer i pressen – och denna skada kan vara nog så allvarlig. Och denna skada måste accepteras. Den andra typen av skada innebär mer direkt risk för fysisk skada och den måste förhindras att uppkomma.¹²

Mills idéer om yttrandefrihet – som jag känner stor sympati för – är i dagens värld under allvarlig attack. Det sker från olika håll. En huvudaktör

12 Om läsaren inte känner sig omedelbart övertygad av Mills distinktion, rekommenderas en utmärkt diskussion i van Mill (2017). (Författaren heter faktiskt så!)

är diktatoriska regimer som exempelvis Kina. Andra statliga aktörer är regimer som själva kallar sig ”illiberala” som den nuvarande regimen i Ungern. Men även i regimer som man brukar förknippa med försvar av yttrandefrihet, som Donald Trumps USA, sker angrepp på det fria ordet. Trump har gång på gång beskrivit den fria pressen som ”folkets fiender”. Den nuvarande presidenten försyndar sig dessutom ständigt mot Mills princip om att inte brännmärka meningsmotståndare som dåliga och omoraliska människor. Det måste tilläggas att på sociala medier sker brott mot Mills princip dagligen i närmast astronomisk omfattning.

Jag har inga riktigt bra idéer om hur dessa angrepp på yttrandefrihet och saklighet skall motverkas. Ett enda anspråkslöst förslag vill jag framföra. Det är att universiteten måste vara ett skyddsvärn för det fria ordet. Men även här finns orosmoment, som exempelvis tendensen att litteratur som är misshaglig i någon form skall utmönstras eller förses med ”trigger warning”. Jag kan här bara hålla med om vad American Association of University Professors uttalade för några år sedan: ”The presumption that students need to be protected rather than challenged in a classroom is at once infantilizing and anti-intellectual. It makes comfort a higher priority than intellectual engagement.”¹³

Som min siste västerländske tänkare väljer jag Karl Marx (1818-1883). Och som första verk går det inte att komma förbi *Det kommunistiska manifestet* som Marx författade tillsammans med sin ständige och trogne vapendragare Friedrich Engels (1820-1895). *Manifestet* utkom 1848 och är sannolikt det mest inflytelserika propagandaverk som någonsin publicerats.

Manifestets inledande och avslutande ord är berömda. Inledningsvis sägs att ”Historien om alla hittillsvarande samhällen är historien om klasskamp”. Och avslutningens eggande trumpetstötar låter:

”Proletärerna har ... ingenting annat att förlora än sina bojor. Men de har en hel värld att vinna. Proletärer i alla länder, förena er!”

Huvudtemat i *Manifestet* är att kapitalismen är dödsdömd och måste gå under. Under kapitalismen är borgarklassen den härskande klassen som för sin överlevnad ständigt måste revolutionera produktionsinstrumenten och jaga världen runt efter avsättning för sina varor. I alla samhällsliga förhållanden sker en fortgående omvälvning. Eller med en känd formulering ”Allt fast och beständigt förflyktigas, allt heligt profaneras” (sid. 29).

Under kapitalismens utveckling förenklas klassförhållanden och mot varandra ställs i ökad utsträckning en minskande och allt rikare borgarklass mot en allt större och fattigare klass av proletärer. Och proletärernas vrede och stridslystnad tilltar i motsvarande grad.

Marx och Engels formulerar en intressant tes om statens roll under kapitalismen. ”Den moderna statsmakten är blott ett utskott, som förvaltar

13 ”On Trigger Warnings”, American Association of University Professors”, August 2014.

borgarklassens gemensamma affärer” (sid. 27). Marx och Engels måste medge att denna statsmakt inte är helt enväldig utan att den under vissa omständigheter måste tillgodose krav från arbetarklassen. De ger ett exempel – lagen om högst tio timmars arbetstid i England. Här har proletariatets organisering till klass och som politiskt parti utnyttjat splittringar inom borgarklassen och på så sätt lyckats befrämja sina intressen (sid. 37).¹⁴

Marx mest omtalade och viktigaste bok är naturligtvis *Kapitalet*, som publicerades 1867.¹⁵ Vi har här en klassiker enligt den klassiska definitionen, det vill säga en bok som alla talar om, men som ingen har läst. En anledning till att denna omfattande bok är tämligen oläst är dess opedagogiska upplägg. Det börjar med en lång och relativt svåräst analys av varans och penningens natur. Jag kan tänka mig att många här ger upp. Det något folkfientliga framställningssättet här är dock inte typiskt för hela verket.

Marx är själv övertygad om sitt verks oerhörda betydelse. Inför publiceringen skriver han till en vän: ”Det är säkert den mest fruktansvärda projektil, som någonsin avlossats mot borgarnas huvud” (Marx, 1969, sid. VII).

En viktig utgångspunkt för Marx analys av varans natur är distinktionen mellan en varas bruksvärde och dess bytesvärde. I samband med uppkomsten av den neoklassiska ekonomiska teorin i slutet av 1800-talet har denna distinktion suddats ut. Numera skiljer man inte mellan en varas pris och dess värde. Det förefaller mig som om något värdefullt har försvunnit i och med att det marxistiska synsättet anses överspelat. Det kan tillfogas att när skillnaden mellan bruksvärde och bytesvärde försvinner går det inte heller att tala om mervärde. Och då omöjliggörs också den för Marx avgörande analysen av arbetskraftens exploatering.

Om det utan begreppet mervärde inte går att mer exakt avgöra graden av arbetskraftens exploatering går det ändå att i en intuitiv mening fastställa att sådan exploatering förekommer. Här kan det inte råda någon tvekan om att Marx är framgångsrik. *Kapitalet* överflödar av skildringar hur illa arbetarklassen behandlas och hur ”Dante skulle finna sina helvetesfantasier överträffade” (sid. 212). Maskiner, som skulle kunna underlätta arbetet blir till tortyrmedel – ”ty maskinen befriar inte arbetaren från arbete utan arbetet från allt innehåll” (sid. 368).

Ett av de minnesvärda inslagen i *Kapitalet* är hur det kapitalistiska systemet växt fram, något som Marx kallar den ursprungliga ackumulationen. Denna process avser hur under flera århundranden lantbruksbefolkningen körts bort från gård och grund. Detta sker bland annat genom markrofferi som inhägnadsrörelsen och annektering av böndernas allmänningar. Så förvandlas

14 Lagen, som infördes 1847, var begränsad och gällde bara för fabriksarbete för kvinnor och barn (”Hours of labour”, *Encyclopedia Britannica*).

15 Efter Marx död utgav Engels, på basis av Marx manuskript, ytterligare två band av *Kapitalet*.

bönder till egendomslösa lönearbetare. Denna ackumulation avser också hur kolonier uppkommit och utplundrats. Marx sammanfattar processen tillspetsat med att ”så kommer kapitalet till världen, blod- och smutsdrypande ur alla porer från topp till tå” (sid. 668).

Enligt resonemanget i *Manifestet* är det uppenbart att arbetarnas löner måste sjunka till existensminimum. I *Kapitalet* är situationen annorlunda. Nu kan Marx tänka sig att arbetarlönerna faktiskt kan stiga.¹⁶ Han är dock klugen på denna punkt. Exploateringen ökar stadigt under kapitalismens utveckling – oavsett hur lönerna är beskaffade. Ett typiskt citat lyder som följer: ”... i samma utsträckning som kapitalets ackumulation påskyndas, måste arbetarnas villkor försämrats, antingen arbetslönen är hög eller låg” (sid. 570).

Ett olustigt inslag i *Kapitalet* är den fientlighet och hätskhet med vilken Marx behandlar meningsmotståndare. Ett exempel – och långt ifrån det värsta – är hur han betecknar filosofen Bentham som ”... urbrackan Jeremias Bentham, detta fantasilösa, pedantiska, pladdriga orakel för det 19:e århundradets gemena borgerskap” (sid. 537). Vi befinner oss här mycket långt från Mills ideal för hur åsiktskonflikter bör gå till.¹⁷

Vad som varit en besvärlig utmaning för marxister är varför kapitalismen inte gått under när så lång tid förflutit sedan *Kapitalet* publicerades. Själv ser jag två huvudförklaringar. Den första är att arbetarklassens lönenivå i de utvecklade länderna stigit betydligt – vilket, som vi sett, inte är oförenligt med vad Marx faktiskt säger. Och med högre löner har arbetarklassens missnöje över sin situation minskat betydligt – och den revolutionära glöden falnat. Den andra förklaringen är att statsmakten intervenerat kraftfullt i det ekonomiska livet. Detta är uppenbarligen något som Marx inte förutsåg. Om omfattningen av dessa interventioner är oförenlig med analysen i *Kapitalet* är dock svårbedömt.

Vad som – sammanfattningsvis – gör *Kapitalet* läsvärd är den breda historiska ansatsen och den dynamiska skildringen av kapitalismen som omvälvande kraft. Och som tankeutmaning har boken få motsvarigheter.

*

Låt mig till sist ställa frågan: Vad kan en förtrogenhet med den politiska teorins klassiker bidra med för en statsvetenskaplig forskare? Det främsta svaret är att olika samtida politiska fenomen kan beskrivas och analyseras med större djup och perspektivrikedom än vad som annars är möjligt. En viktig egenskap hos en forskare är att lära sig att betrakta välbekanta fenomen ”utifrån”, det vill säga att främliggöra dem. Kännedom om andra epokers politiska tänkande och

16 Frågan utreds på ett klart sätt av Baumol (1983).

17 Det är dock ett intressant faktum att Marx faktiskt behandlar just Mill hovsamt. Enligt Marx har visserligen Mill fel i viktiga avseenden men det skulle vara fullständigt orätt att blanda ihop honom ”med de vulgärekonomiska apologeternas anhang” (sid. 539n).

andra politiska system kan skapa en fruktbar undran om hur det kan komma sig att vårt system och dess enskildheter ser ut som de gör idag.

Två exempel skall här ges för att illustrera tankegången. Hur kan det – för det första – komma sig att vi talar om vårt representativa politiska system som ”demokrati” när det befinner sig på så stort avstånd från den antika uppfattningen om vad som utgör en demokrati. I antiken betecknades ett system av den typ som vi har för ”valaristokrati”. De egenskaper som utmärkte det demokratiska systemet i Aten saknas ju helt i Sverige.

Ett annat exempel som det tål att tänka på är vad vår kvantitativa penningkultur egentligen innebär. Enligt denna kan i princip allting åsättas ett monetärt värde. Ja, själva tiden kan prissättas. ”Tid är pengar” är ett välbekant yttrande. Det är inte bara tanklösa människor som faller yttrande av detta slag. Hela samhällsinstitutioner bygger på penningmässig värdering. Nationalekonomins ”cost-benefit”-analys tillämpas under beteckningen samhällsekonomisk analys på en lång rad samhällsområden. Här prissätts en stor mängd företeelser som annars inte är föremål för någon marknadsmässig prissättning. Och denna typ av analyser påverkar i hög grad politiska beslut.

Så sker på bland annat kommunikationsområdet. Här är tidsvinster alltid bra och tidsförluster alltid dåliga – allt uttryckt i penningtermer. Och själva människolivet kan tillskrivas ett bestämt kvantitativt värde. Enligt Trafikverkets senaste beräkning är en svensk människa – eller som man uttrycker det ”ett statistiskt människoliv” – värd 40.5 miljoner kronor.

En variant på argumentet ovan om att läsa klassiker är de fördelar en grundlig bildning ger. Tillfälliga trender genomskådas. Djupgående förändringar observeras och studeras. Resultat: Intressantare och skarpere samhällsanalyser som kan bidra till verkliga förbättringar av människors livsvillkor.

Bibliografi

- Aristoteles, 1962. *The Politics*. Penguin Classics.
- Aristoteles, 1993. *Den Nikomachiska etiken*. Daidalos.
- Baggini, Julian, 2018. ”Why sexist and racist philopfers might still be admirable”, *Aeon*, 7 November, 2018.
- Barrling, Katarina & Holmberg, Sören (red.), 2018. *Demokratins framtid*, Sveriges Riksdag.
- Baumol, William J., 1983. ”Marx and the Iron Law of Wages”, *The American Economic Review*, Vol. 73, No. 2.
- Baylis, John, Smith, Steve & Owens, Patricia, 2014. *The Globalization of World Politics*. Oxford University Press.
- Bell, Daniel, 1993. *Communitarianism and Its Critics*. Clarendon Press.
- Bengtsson, Erik, 2019. ”Sverige blev så jämlikt just därför att det tidigare hade varit så ojämnt”, *Respons*, nummer 5.

- Boesche, Roger, 2002. "Moderate Machiavelli? Contrasting *The Prince* with *Arthashastra* of Kautilya", *Critical Horizons*, 3:2.
- Boesche, Roger, 2003. "Women in Kautilya's *Arthashastra*: persons, addictions and weapons", *South Asian Studies*, 19:1.
- Burke, Edmund, 1982. *Reflektioner om franska revolutionen*. Contra Förlag.
- Falkemark, Gunnar, 2018. *Avundsjuka i politik och samhällsliv*. Hjalmarsson och Högberg.
- Hall, Edith, 2018. "Why read Aristototele today?", *Aeon*, 29 May.
- Held, David, 1996. *Demokratimodeller*. Daidalos.
- Hirdman, Yvonne, 2018. *Att lägga livet till rätta. Studier i svensk folkhemspolitik*. Carlssons Bokförlag.
- Hobbes, Thomas, 2004. *Leviathan*. Daidalos.
- Karlsson Schaffer, Johan, 2015. "Om urvalets problem: Att undervisa inom och utom den politiska teorins kanon", *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 2015/3.
- Kautilya, 1988. *Arthashastra*. 3 vol., Motilal Banarsidass.
- Machiavelli, Niccolò, 1987. *Fursten*. Natur och Kultur.
- Marx, Karl & Engels, Friedrich, 1968. *Kommunistiska manifestet*. Arbetarkulturs förlag.
- Marx, Karl, 1969. *Kapitalet*. Bo Cavefors Bokförlag.
- Mill, John Stuart, 1967. *Om friheten*. Natur och kultur.
- Modelski, George, 1964. "Kautilya: Foreign Policy and International System in the Ancient Hindu World", *The American Political Science Review*, Vol. LVIII, NO. 3, September.
- Natali, Carlo, 2018. *Aristoteles*. Fri tanke.
- Platon, 2000. *Sokrates försvarstal*, i *Skrifter. Bok 1*. Atlantis.
- Platon, 2003. *Staten*, i *Skrifter. Bok 3*. Atlantis.
- Popper, Karl, 1966. *The Open Society and Its Enemies. Vol. 2, Hegel and Marx*. Routledge and Kegan Paul.
- Popper, Karl, 1972. *Conjectures and Refutations*. Routledge and Kegan Paul.
- Rothstein, Bo: "Myndigheter att lita på. Den svenska demokratins grundbult", i Barrling, Katarina & Holmberg, Sören (red.), *Demokratins framtid*. Sveriges Riksdag.
- Russell, Bertrand, 1975. *History of Western Philosophy*. Allen & Unwin.
- Sabine, Georg & Thorson, Thomas, 1973. *A History of Political Theory*. Dryden Press.
- Skinner, Quentin, 1981. *Machiavelli*. Oxford University Press.
- van Mill, David, 2017. "Freedom of Speech", *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, May 1.
- Weber, Max, 1977. *Vetenskap och politik*. Bokförlaget Korpen.
- Witte, Charlotte, 2015. "Feminist History of Philosophy", *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, March 9.
- Wollstonecraft, Mary, 1997. *Till försvar för kvinnans rättigheter*. Ordfront Förlag.